

**University of
Zurich**^{UZH}

**Zurich Open Repository and
Archive**

University of Zurich
University Library
Strickhofstrasse 39
CH-8057 Zurich
www.zora.uzh.ch

Year: 2020

Normalizace rusistiky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy

Glanc, Tomáš

Abstract: This study draws on archival documents to trace the concrete implementation of ‘normalisation processes’ in Czechoslovak society, research fields, and the university during the 1970s and 1980s, focusing on the field of Russian studies in the Charles University Faculty of Arts. What makes this case of particular interest is the story of a Russianist at Charles University who studied the languages and cultures of countries whose leadership had decided to send military forces to participate in the occupation of Czechoslovakia. Writing on events through her perspective (a student at the time), the author examines in particular the environment of the late 1980s. In terms of methodology, the study combines witness accounts with a more thorough and intensive approach to evaluating the impact of normalisation on the field before and after November 1989

Posted at the Zurich Open Repository and Archive, University of Zurich

ZORA URL: <https://doi.org/10.5167/uzh-199859>

Journal Article

Published Version

Originally published at:

Glanc, Tomáš (2020). Normalizace rusistiky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Slovo a smysl / Word and Sense: A Journal of Interdisciplinary Theory and Criticism in Czech Studies, XVII(35):105-121.

Normalizace rusistiky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy

Tomáš Glanc

Slavisches Seminar, Universität Zürich
tomas.glanc@uzh.ch

SYNOPSIS

Normalisation of Russian Studies at the Faculty of Arts, Charles University

This study draws on archival documents to trace the concrete implementation of ‘normalisation processes’ in Czechoslovak society, research fields, and the university during the 1970s and 1980s, focusing on the field of Russian studies in the Charles University Faculty of Arts. What makes this case of particular interest is the story of a Russianist at Charles University who studied the languages and cultures of countries whose leadership had decided to send military forces to participate in the occupation of Czechoslovakia. Writing on events through her perspective (a student at the time), the author examines in particular the environment of the late 1980s. In terms of methodology, the study combines witness accounts with a more thorough and intensive approach to evaluating the impact of normalisation on the field before and after November 1989.

KLÍČOVÁ SLOVA/KEYWORDS

Rusistika; Filozofická fakulta UK; normalizace; metodologie; kontext; oficiální akademická politika; ineditní sféra; 70. a 80. léta 20. století / Russian studies; Faculty of Arts, Charles University; normalisation; methodology; context; official academic policy; unpublished works; 1970s and 1980s

DOI

<https://doi.org/10.14712/23366680.2020.3.8>

Jak normalizační procesy ve společnosti, vědě, v univerzitním prostředí zasáhly rusistiku?¹ Rusistika na FF UK² byla výjimečná tím, že studovala jazyky a kultury národů,

-
- 1 Za pomoc při zpracování tématu děkuji Katce Volné, která mi umožnila přístup k nepublikovaným archivním dokumentům. Výraznou pomocí byl také její pozorný lektorát textu a podnětné obsahové i formulační návrhy a připomínky.
 - 2 Součástí nejen normalizačních procesů, nýbrž už i dřívějšího pojetí oboru, bylo separátní pojetí rusistiky, oddělené od slavistiky. Tak existovala samostatná Katedra ruské a sovětské literatury (pod vedením Miroslava Drozdy), přejmenovaná 1968 na Katedru východoslovanských literatur, a paralelně s touto katedrou Katedra východoslovanských jazyků pod vedením Vladimíra Barneta, předtím Ústav ruského jazyka a literatury pod vedením Bohuslava Ilka (do roku 1960 se toto pracoviště vzniklé pod patronátem Václava Kopeckého jmenovalo Vysoká škola ruského jazyka a literatury a jejím vedoucím byl původně Bohumil Mathesius). Všechna tato pracoviště byla 1972 spojena pod názvem Katedra rusistiky pod

jejichž státní vedení rozhodlo o okupaci Československa vojsky armád Varšavské smlouvy. Už v předchozích desetiletích, počínaje 19. stoletím, byly vztahy k Rusku a ruské kultuře i společnosti z českého hlediska vnímány citlivě a s řadou projekcí a ideologizací. V roce 1970 se pohled nově jmenovaného vedoucího katedry Radegasta Parolka radikalizuje a zjednodušuje: v jeho zprávě čteme, že tradiční český zájem o Rusko, resp. Sovětský svaz, je „jedním z hlavních odkazů ve vztazích české kultury k světu od obrození“.³ Je pochopitelné, že na tomto pozadí byla i transformaci oboru po roce 1968 věnovaná zvýšená pozornost.

Poznatkům na toto téma a jejich prezentaci či interpretaci bych rád předdeslal několik osobních předpokladů, upřesňujících moji výchozí pozici:

Subjekt vyprávění a jeho předporozumění hrají samozřejmě pro způsob tematizace předmětu zásadní roli, jak ukazují i nedávné diskuse, vedené o výkladu společenských jevů v období 1968–1989.⁴ Pisatelova pozice a jeho zacházení s prameny ovlivňují specifikaci a vyznění výkladu. Proto bych osobní dimenzi rád stručně představil. Normalizační rusistiku jsem jako student zažil už jen posledních několik semestrů; v následujícím textu mě vedla snaha zjistit a pochopit roli jednotlivých aktérů a jejich rozhodnutí a strategie v nastalé situaci. Nepouštím se přitom do širších souvislostí normalizace humanitních věd, vědeckého života nebo dokonce celé společnosti na přelomu 60. a 70. let, jejichž součástí bylo dění na rusistice.

Paradoxně také pomímám důležité hledisko perspektivy studentů (byť jsem byl jedním z nich), protože analýza jejich zkušenosti by vyžadovala komplikovaný výzkum, který leží za hranicemi mého záměru.

Celkově lze snad poznamenat, že studentky a studenti FF UK byli podrobeni v rámci československého studentstva spíše bdělejší a přísnější kontrole, jednak jako představitelé humanitních oborů, které se tradičně považovaly vzhledem k privilegiovanému přístupu ke „společenským vědám“ za potenciálně nebezpečnější, obzvláště pak také proto, že většina kateder „vychovala“ mj. budoucí učitele.

Už 2. června 1970 dostaly všechny katedry pokyn (formulovaný Ministerstvem školství) k provedení „komplexního (studijně-politického) hodnocení každého letošního absolventa učitelského směru“. Podle jakých kritérií sedmnáctičlenná komise normalizátorů (z rusistů byl mezi nimi Milan Hrala – počátkem 80. let proděkan FF UK) hodnotila, dokument také uvádí: „[...] členství v organizacích politického typu [...], účast v politických akcích na fakultě i mimo fakultu, jak dalece se seznámil a využíval během studií metodologii marxismu, a jak mu to pomáhalo v odborném růstu, jak hodnotí svůj politický vývoj za poslední období (naděje, zklamání, osobní

vedením Václava Hraběte, který ve vedení (v letech 1970–1972) nahradil prvního normalizačního šéfa Radegasta Parolka (Jareš 2012, s. 67, s. 73–74). Zcela samostatně fungovala Katedra slavistiky, kterou vedl za normalizace Jan Petr (nahradil uznávaného slavistu Karla Horálka), jeden z pěti (společně s Josefem Haubeltem, Martinem Marušíakem, Štěpánem Kolafou a Antonínem Robkem) agilních normalizátorů na FF UK (Jareš 2012, s. 43, s. 57).

3 Karton 23, IMG_6525.

4 Viz např. Jakub Vrba: The Debate about Michal Pullmann's Book The End of the Experiment. In: Cultures of History Forum (30. 10. 2013). Online: <https://www.cultures-of-history.uni-jena.de/debates/czech/the-debate-about-michal-pullmanns-book-the-end-of-the-experiment/>. Jednou z prvních systematictějších prací na toto téma byl, pokud vím, sborník Věda v Československu v období normalizace (1970–1975) (srov. Kostlán 2003). Později následovala celá řada publikací o normalizaci na FF UK – z některých příležitostně cituji.

perspektivy), jak se dívá na současnou politickou situaci a novou linii KSČ, jaké má k ní výhrady, v čem jí důvěřuje.“⁵

V organizaci studia v průběhu postupující normalizace sílila redukce svobodné volitelnosti předmětů (tu jsme posléze prosazovali coby členové studentského výboru jako jeden z prvních požadavků bezprostředně po listopadu 1989) a strategie zvyšující možnost kontroly. Za tímto účelem byli pečlivě vybírání pedagogové s titulem „vedoucí učitel skupiny“, jenž „odpovídá za pravidelnou činnost studijních skupin, za ideově politické usměrnění studijní skupiny“.⁶ V roce 1984 se pak jazykovědec Jaroslav Moravec ujímá role „politickovýchovného referenta katedry“.⁷ O atmosféře na fakultě svědčí jeden z bodů schůze, který přednesl tajemník katedry Václav Židlický: „[...] upozornil na příkaz děkana č. 6/84 o odesílání služební korespondence v otevřené obálce přes zvláštní oddělení fakulty.“⁸

Nastoupil jsem do prvního ročníku FF UK (obor ruština – čeština) v roce 1987. Věděl jsem z rodiny a z širšího sociálního okruhu, v němž jsem žil, z četby samizdatu, ze studia neoficiální Večerní školy bohemistiky a z materiálů, které jsem četl v ruštině, ať už z období perestrojky, nebo ze zahraničních publikací tzv. tamizdatu, že se studentům a veřejnosti tají značná část ruských kulturních dějin. Obsah studia jsem na základě těchto konkrétních poznatků považoval za selektivní, ideologizovaný a v řadě případů interpretačně znásilněný.

Zároveň jsem od počátku studia vnímal právě z hlediska reakce na požadavky nebo oficiální kurz establishmentu také markantní rozdíly mezi jednotlivými vyučujícími a předměty. Bylo jasné, že situace absolutně není jednotná, že neexistuje shoda, žádný společný jmenovatel, kromě toho, že vyučující FF UK tak či onak – agilně, servilně, někteří ale jen v nejnutnější míře a mnozí zjevně neradi – akceptovali rámcové podmínky svého zaměstnání. Jinak i mezi nimi pod rouškou formální kolegiality panovalo zjevné napětí. FF UK pro mě představovala pestrou paletu pozic a osobností, ve které chyběli lidé, kteří na fakultě nemohli nebo nechťeli působit, ačkoliv tam svým odborným profilem patřili, jinak ale byl tým vyučujících nesourodý a úroveň jejich práce velmi odlišná.

Poslední poznámka se týká právě skupiny odborníků, kteří normalizaci rusistiky spoluvytvářeli svojí nepřítomností v oboru ve chvíli, kdy jsem se s ním začal seznamovat, případně přítomností, která byla nějak nepřímá či násilně upravená (například možností publikovat texty či překlady jen pod cizími jmény apod.). Některé tyto představitele oboru (Miluši Zadražilovou, dr. Očadlíkovou, Karla Štindla, Miroslava Drozdu, Jiřího Honzíka) jsem znal osobně nebo z jejich prací. Fakt jejich exkomunikace z ve-

5 Rusistika 1957–2000, karton 23. Zde i dále cituji Inventární soupis „FF UK Rusistika 1957–2000“, který eviduje materiály nalezené na podzim 2011 při „řízené likvidaci nábytku“ na chodbách hlavní budovy Filozofické fakulty UK v Praze. V jedné ze zamčených skříní, deponované ve třetím patře, byly uloženy materiály týkající se právě činnosti rusistické katedry od konce 50. let 20. století až do počátku století jednadvacátého. Mgr. Katka Volná ve spolupráci s Adamem Horkým a v koordinaci s Archivem UK provedli rozčlenění materiálů do kartonů (celkem vznikly 3), s cílem uložit je v Archivu UK, a provedli také inventární soupis jednotlivých dokumentů; materiály včetně soupisu byly předány Archivu UK (Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy) a jsou nyní v jeho gesci.

6 Rámcový plán pro činnost ročníkového systému 1980/81, Rusistika 1957–2000, karton 23.

7 Zápis ze schůze katedry 1. 11. 1984, Rusistika 1957–2000, karton 17.

8 Zápis ze schůze katedry 1. 11. 1984, Rusistika 1957–2000, karton 17.

řejného univerzitního provozu nepochybně zvyšoval jejich prestiž a důvěryhodnost. Po této stránce se formovalo vědomí binární povahy: předměty studia nebo osobnosti vyloučené, ať už na základě vlastního či cizího rozhodnutí, byly automaticky axiologicky privilegované. Relativizaci tohoto polarizovaného vnímání umožnily procesy po roce 1989, kdy se některé osobnosti a jejich odborná práce ukázaly jako rozhodující, v jiných případech ale nastalo zklamání, protože vyšlo najevo, že se ne všechno, co na fakultě nebylo z politických důvodů přítomné, vyznačovalo vynikající kvalitou.

MĚLA NORMALIZACE VÝCHOZÍ BOD?

První otázka vznikající v souvislosti s normalizací rusistiky zní, kdy vlastně začala. Invaze 1968 jistě představovala základní předěl, nicméně v akademické a intelektuální sféře se změny začaly odehrávat zaprvé postupně a zadruhé později – na filozofické fakultě byl tento proces ve srovnání s jinými českými vysokými školami spíše zdlohavý a probíhal převážně až v první polovině 70. let.

Některé zvraty však proběhly okamžitě. Například Roman Jakobson, aktivně navštěvující Československo od roku 1957, v roce 1968 plánoval „v duchodu“ víc času trávit v českém akademickém prostředí a nabízet zde i výuku – kdyby se tento plán uskutečnil, mohlo to i rusistiku ovlivnit zásadním způsobem. Místo toho bezprostředně po invazi vydešeného Jakobsona Móric Mittelman Dedinský, teatrolog, básník a badatel z Ústavu slovenské literatury, evakuoval do Vídně – Jakobson se obával zatčení ruskou státní bezpečností (srov. Holý – Volná 2009, s. 100–101). Světoznámý filolog se do Československa vrátil už jen jednou, v září 1969, kdy se v Praze zúčastnil konference o Konstantinu Filosofovi. Knihy jeho statí připravených k vydání v redakci Miroslava Červenky vyšly s více než dvacetiletým zpožděním až po roce 1989. O dalších jevech, které ovlivnily vývoj oboru tím, že se nestaly, bude řeč v následujícím oddíle.

Dva roky po invazi, na podzim 1970, proběhly stranické prověrky s vyškrtáváním a vylučováním z KSČ. To byl sice markantní předěl i pro následné změny v humanitních vědách, ačkoliv jej nelze chápat dichotomicky: na fakultě mohli působit i „nestraníci“ a nepočetná skupina těch, kdo do strany nikdy nevstoupili; před – stranickými – prověrkami byla dokonce mnohem lépe chráněna, protože je z podstaty věci nemohla absolvovat. Kádrově nejcennější byli samozřejmě členové KSČ, kteří bez úhony prověrky přečkali – na rusistice například Eva Fojtíková, Václav Hrabě, Jaroslav Moravec, Kamila Chlupáčová nebo Milan Hrala. Členství v KSČ během normalizace mohlo pro vědeckou práci a její ideologizaci znamenat celou škálu následků – od devastačního postupu proti méně „uvědomělým“ kolegům či studentům až po občasnou podporu (z pozice „spolehlivých kádrů“) některých jinak ideologicky problematických osob a témat.

I exkomunikace z KSČ mohla mít různé podoby. Tak například Ladislav Zadražil byl při prověrkách 1970 nejdříve ze strany vyloučen, odvolal se ale a jeho žádost byla vyřízena kladně – nakonec mu členství bylo zrušeno (což představovalo mírnější postih a pro další kariéru možná nevýhodnou alternativu). Po zastavení pedagogické činnosti v roce 1970 mu později znovu bylo dovoleno vyučovat.⁹

9 Návrh na zvýšení základního platu pro s. L. Zadražila, 17. 11. 1972, Rusistika 1957–2000, karton 23.

Vývoj a postupná stabilizace normalizační rétoriky při „kádrových změnách“ jsou pozoruhodné z hlediska chronologického: zatímco ještě na podzim 1970 vedoucí katedry Radegast Parolek vehementně protestuje proti zákazu přednášek Ladislava Zadražila,¹⁰ o několik měsíců později již ve svých vyjádřeních submisivně reprodukuje a sám generuje fráze fakultního „poučení z krizového vývoje“.

Zároveň vznikly i nové administrativní jednotky v duchu nastalé doby – všechna dřívější rusistická pracoviště (viz pozn. č. 2) byla sjednocena do „katedry rusistiky“ a vznikl k tomu „kabinet rusko-českých a sovětsko-československých vztahů“ (srov. Volná 2009, s. 13).

Nejpozději od roku 1970 byli nově jmenováni někteří vedoucí kateder – v případě rusistiky se vedení ujal lingvista zabývající se morfologií Václav Hrabě (srov. Holý – Volná 2009, s. 13), který na svém postu setrval celých dvacet let až do roku 1990 (vedoucím samostatné Katedry ruské a sovětské literatury byl v letech 1970–1972 Radegast Parolek, viz pozn. č. 2). Jmenování Hraběte svědčí o tom, že normalizační devastace hodnot a osudů nebyla vždy koncipovaná jako ideologická perzekuce prováděná agresivním způsobem nekompetentními posluhovači moci a udavači, spolupracovníky Státní bezpečnosti¹¹ apod. Takový dojem by mohl vzniknout například z poměrů na bohemistice, ovládané Vítězslavem Ržounkem a později Zdeňkou Bastlovou. Hrabě nebyl normalizátorem takového typu, v jeho případě nestál v popředí princip aktivní likvidace, nýbrž pasivní letargie (ta nevylučovala možnost v rámci daných okolností z několika možností vybrat tu méně perzekuční nebo podpůrnou pro osobnost či iniciativu, vyžadující ochranu či přímluvu). Tematicky se jeho vlastní vědecká práce vymykala ideologicky problematickým zónám,¹² a jistě se zároveň nevzpěchoval některým rozhodnutím, která zjevně nebyla v souladu s odbornými zájmy univerzitního provozu, nýbrž docházelo k nim v rámci normalizačního klientelismu (třeba souhlas s přijetím zjevně nekompetentních vyučujících, kteří byli na katedru dosazeni z různých důvodů – například odbornice specializující se na „konverzaci“ v ruštině – aniž by tento jazyk nebo jakoukoliv jinou odbornou disciplínu dobře ovládala – byla dcerou normalizačního ministra školství Milana Vondrušky (ve funkci 1975–1987) a podobně.

Hrabě byl lingvista, který vnímavě chápal požadavky dobové rétoriky, věděl, co se od něj očekává a čím se zavděl; například v dokumentu Profilová analýza katedry rusistiky z dubna 1974 byl ochoten formulovat stanoviska tohoto typu:

V souvislosti se vzrůstající politickou laxností v letech 60. se však i na tehdejší Katedře ruského a ukrajinského jazyka FF UK začal projevovat zvýšený zájem o metodologické principy západní lingvistiky a výsledky rusistiky v buržoazních státech, a také snaha navazovat s buržoazními lingvisty osobní kontakty. Přitom nešlo vždy jen o styky na přísně vědecké úrovni, nýbrž i o spolupráci na jazykových kurzech pořádaných v Rakousku pro různé zájemce o ruštinu z kapitalistických zemí; ideologická náplň těchto kurzů se nesla v ideologickém duchu buržoazního „Ostforschungu“ a je velmi nepravděpodobné, že účast československých rusistů mohla na celkové atmosféře těchto kursů něco změnit. [...] Ve

10 Zákaz přednášek pro odborného asistenta Dr. Zadražila, 8. 10. 1970, Rusistika 1957–2000, karton 23.

11 Spolupráce rusistů se StB je tématem, kterému by v budoucím výzkumu měla být věnována samostatná pozornost, opírající se o příslušné archiválie – pokud se zachovaly; tento příspěvek se mu nevěnuje.

12 V roce 1964 publikoval svoji téměř stostránkovou studii na téma Polovětné vazby a kondenzace „druhého sdělení“ v ruštině a v češtině, in Rozpravy ČSAV, roč. 74/1964.

snaze po zintenzívnění styků se západní lingvistikou se zcela zapomínalo na nesporný fakt, že sovětská rusistika stojí mnohem výš jak co do množství a všestrannosti produkce, tak metodologicky než rusistika kteréhokoli kapitalistického státu.¹³

Ještě 10. 11. 1988 Hrabě vypracoval pro děkana podjatý „vyžádaný posudek“ na přednášku Miroslava Drozdy o Mathesiově překladu Puškinova Měděného jezdce, kterou v rámci liberalizace uspořádal 5. 10. 1988 Kruh přátel českého jazyka. Hrabě píše: „Celkově je třeba fakt, že bývalý profesor FF UK Dr. M. Drozda dostal příležitost na fakultě přednášet, zhodnotit negativně.“ Následuje popis jeho „negativní úlohy v krizovém období“ a následný závěr: „Z těchto všech důvodů se domnívám, že by mu již nikdy v budoucnu neměla být dána příležitost k tomu, aby na filozofické fakultě vystoupil.“¹⁴ Dodejme, že Drozda se na fakultu vrátil v lednu 1990 výběrovou přednáškou o „narativních maskách v ruské próze“, 18. 4. 1990 ale zemřel na rakovinu.

Některé epizody normalizace vyvolávaly dojem, že je řízena ze Sovětského svazu, ale šlo patrně spíš o českou instrumentalizaci sovětských autorů a instancí než o autentický zájem řídit z Moskvy procesy, které se i tak, spontánně, vyvíjely víceméně v souladu s představami úředníků, prosazujících nové pořádky. Podle všeho se například nikdo v SSSR neptal, co se přesně na Karlově univerzitě vyučuje a kdo kurzy řídí. Byli to sami čeští zaměstnanci fakulty, kdo nejen stanovili meze přípustných obsahů a střežili jejich dodržování, případně se zaštiťovali sovětskými vzory a prameny, aniž by to po nich někdo explicitně požadoval. Eva Fojtíková například ve zprávě o pracovní cestě do Moskvy o své vůli píše: „Z Moskvy jsem přivezla materiály velmi důležité pro naši práci, především vysokoškolské osnovy jednotlivých literárněhistorických disciplín pro filologické fakulty (využijeme jich od příštího školního roku jako korektivu našich plánů při výuce na filozofické fakultě).“¹⁵

Hlavním aktem instrumentalizace sovětských autorit a jejich postojů se stala brožura *Cesty a rozcestí československé rusistiky* dvou autorů Valentina Archipoviče Kovaljova a Kirilla Iosifoviče Rovdy (1972).¹⁶ Nešlo ale o samostatný počín obou sovětských slavistů, nýbrž o účelový útok na několik autorů v závěrečné části brožury, především na Miroslava Drozdu a Zdeňka Mathausera, v němž hrál stěžejní roli Ladislav Štoll, personifikující normalizační čistky. Jeho postup na základě archivních materiálů (včetně osobní korespondence) popsal Petr Andreas:

13 Profilová analýza katedry rusistiky, duben 1974, Rusistika 1957–2000, karton 15.

14 Vyžádaný posudek na Drozdovu přednášku..., 10. 11. 1988, Rusistika 1957–2000, karton 18.

15 Zpráva E. Fojtíkové o služební cestě do SSSR v době od 19. do 26. 2. 1973, 12. 3. 1973, Rusistika 1957–2000, karton 23.

16 Orig. Эволюция чехословацкой русистики. Petr Andreas (viz dále) píše, že „[...] na vydání se jako nově instalovaný ředitel Lidového nakladatelství výrazně podílel F. J. Kolár, jenž také pověřil Miroslava Zahrádku (rusistu loajálního normalizačním procesům), aby brožuru redigoval a napsal k ní předmluvu (Andreas 2017, s. 863). O tom, že sovětská intervence, režírovaná Ladislavem Štollem, nebyla zásahem zvenčí, svědčí nejen kooperace Zahrádky a Kolára, nýbrž také fakt, že ideologickým hodnocením jen stvrzovala stav, který mezitím už nastal. Andreas k tomu správně podotýká: „Vzhledem k datu svého vydání však brožura mohla jen zpětně ideologicky odůvodnit a kodifikovat již provedená konsolidační opatření“ (Andreas 2017, s. 864).

Štoll nejprve vybědl Rovdu, že pro konsolidaci oboru je zásadní podrobit principiální kritice nekonformní způsob, jakým Zdeněk Mathauser pojímal a vykládal sovětskou literární avantgardu. Mathauser na sebe upozornil souborem Nepopulárních studií z roku 1969, ale trnem v oku konzervativních sovětských rusistů byl již nejméně od roku 1963, když spolu s Miroslavem Drozdou a Jiřím Fraňkem vzbudili prudký odpor V. A. Kovaljova poté, co ve společném referátu na slavistickém kongresu v Sofii rozšířili pojem socialistického realismu nad normu hláсанou sovětskou vědou. Mezi rusisty patřil Mathauser k těm konsolidací nejvíce postiženým: již od roku 1969 nemohl vyučovat, v létě 1970 ztratil místo ředitele Ústavu jazyků a literatur a byl vyškrtnut a poté vyloučen ze strany. Souběžně s tím ho Rovda na Štollův popud na podzim roku 1970 obvinil v časopisu *Russkaja literatura*, že je skrytý formalista a falzifikátor, nedoceňuje realismus a přeceňuje modernismus a sovětské avantgardy. Přesto se Ladislav Štoll zasazoval o to, aby Mathauser dostal příležitost pokračovat ve své práci – tak, aby mohl dospět ke světónázorovému a metodologickému „prozíření“ a „nápravě“ pomocí studia a sebezpytování. Mathauser byl nakonec přeřazen do Ústavu pro dějiny a teorii umění pod vedení a „politický dohled“ Sávy Šabouka (Andreas 2017, s. 862).

Instrumentalizaci sovětského dobrozdání užívá také zpráva o normalizaci rusistiky z roku 1972, ve které se píše o pozitivním hodnocení, „kterého se dostalo ze sovětské strany 9/10 všech prací, jež péčí katedry vyšly. Kritické připomínky ze sovětské strany byly pouze k jedinému pracovníkovi katedry.“¹⁷

PŘEDPOKLADY A PRŮBĚH

Kompetentní úvaha o normalizaci jednotlivých oborů musí brát v potaz situaci kateder v předcházejícím období. Bylo by naivní představovat si rusistiku před invází a normalizací jako kontext ideální intelektuální svobody, prostou ideologických manipulací a rozdílů.

Rusistika v tomto ohledu až do roku 1970 nicméně vynikala atmosférou, kterou mnozí její účastníci považovali za mimořádně otevřenou, inspirativní a kladně dispozanou pro nepředpojaté bádání. Ve srovnávací perspektivě považovala například bohemistka Věra Menclová, která studovala (češtinu a ruštinu) na přelomu 50. a 60. let, situaci na rusistice za „přátelštější“ než na bohemistice, vyzdvihujíc obzvlášť osobnosti Vladimíra Barneta, Miroslava Drozdy, Jiřího Honzíka, Květy Koževnikové (Holý – Volná 2009, 287–288).

Drozda (vedoucí katedry) se svým týmem během 60. let pomáhal zprostředkovat recepci díla významných ruských spisovatelů (Solženicyn, Šalamov, Maximov, Brodskij aj.), kteří byli v sovětském prostředí chápáni jako kontroverzní, podporoval výzkum avantgardy a pěstoval vztahy s mezinárodně renomovanými vědci a pracovišti (například se sémiotikem a strukturalistou Jurijem Lotmanem a jeho okruhem z Tartuské univerzity v Estonsku nebo s významným chorvatským slavistou Alexandrem Flakerem ze Záhřebské univerzity). Podporoval také práci mladších kolegů, kteří

17 Zpráva, 1972, Rusistika 1957–2000, karton 23.

později v normalizačních poměrech fakultu pod nátlakem opustili (Miluše Očadlíková-Zadrazilová,¹⁸ Karel Štindl).

K problematice normalizace podle mého názoru patří i nezodpověditelná otázka, kterou by nicméně nebylo správné zcela ignorovat: totiž nejen co se následkem normalizace stalo, nýbrž i co se nestalo, aniž bychom však přesně mohli vědět, zda nebo jak by se případně stát mohlo. Kromě výše zmíněných aktivit existovaly na přelomu 60. a 70. let i další předpoklady rozvoje oboru, které se později nerozvíjely: badatel o syntaxi Přemysl Adamec přednášel jako hostující profesor na UCLA v Los Angeles o aktuálním členění v ruštině, Jiří Franěk působil jako lektor na několika univerzitách v Německé spolkové republice, řadu zahraničních kontaktů měli Miroslav Drozda, Miluše Očadlíková (později Zadrazilová) i Ladislav Zadrazil. Důležité, později přinejmenším částečně přerušené nebo okupací a následnou ideologizací a perzekucemi paralyzované kontakty spojovaly členy katedry s Ruskem. Světla Mathauserová byla žačkou slovatného znalce staroruské literatury a vězně GULAGu Dmitrije Lichačova, který se později stal jednou z tváří perestrojky. Osobní kontakty pojily překladatele z okruhu přátel pracovníků katedry (Ludmila Dušková, Václav Daněk, Anna Nováková, Antonín Brousek a další) s významnými ruskými spisovateli, částečně z okruhu tamního samizdatu, kteří ale během normalizace byli pro československou kulturní politiku nepřijatelní: mezi ně patřili pozdější nositelé Nobelovy ceny za literaturu Josif Brodskij a Alexandr Solženicyn, Jan Satunovskij a Vsevolod Někrasov, sovětsští prozaici, kteří v 70. letech emigrovali do zahraničí – Vasilij Aksjonov, Vladimir Maximov, Andrej Siňavskij.

Mezinárodně renomovaný lingvista Oldřich Leška, někdejší doktorand významného sovětského jazykovědce akademika Vinogradova a v 60. letech vedoucí úseku rusistiky v Ústavu pro jazyk český ČSAV, měl řadu kontaktů v Rusku i v USA (přednášel rok na univerzitách v Boulderu a v Chicagu), které po restrikcích od roku 1970 nemohl dále rozvíjet.¹⁹

Zdeněk Mathauser znal osobně ikonu ruského futurismu Alexeje Kručonycha i neo-avantgardistu čuvašského původu Gennadije Ajgiho, jehož knihu veršů přeložila Olga Mašková v roce 1967 pro Odeon (v Rusku bylo Ajgiho dílo zveřejněno až za perestrojky).

Přátelské i profesní vazby k rusistům z FF UK pěstoval pražský rodák Michel Aucouturier²⁰ (jeho matka byla Češka Marie Alferi), jenž byl jedním z nejuznávanějších frankofonních slavistů – v 60. letech působil v Ženevě, později na Paris Sorbonne (Paris 4). Jiný česky hovořící slavista pražského původu, který byl v období normalizace v Československu persona non grata, byl George Gibian,²¹ profesor z Cornell University v USA, jeden z prvních, kdo zpřístupnil mezinárodní odborné komunitě dílo Daniila Charmse a pozdních avantgardistů, v SSSR exkomunikovaných z kulturních dějin.

18 Na Miluši a Ladislava Zadrazilovy, věnující se ruské literatuře a práci překladatelské, se vztahovalo po roce 1970 tzv. „vzdálení od pedagogického procesu“, čili zákaz přednášení, Miluše Zadrazilová později katedru opustila úplně, Ladislav Zadrazil zůstal na fakultě po celou dobu normalizace i po roce 1989, v roce 1978 byl převeden z Katedry rusistiky na Katedru překladatelství a tlumočnictví (Návrh na převod odb. asistentů Miloslava Mucaly, PhDr. Ireny Camutaliové a PhDr. Ladislava Zadrazilu z katedry rusistiky na katedru tlumočnictví a překladatelství, 20. 4. 1978, Rusistika 1957–2000, karton 24).

19 V roce 1990 se Leška zasloužil o obnovení Slovanského ústavu ČSAV a Pražského lingvistického kroužku.

20 Catherine Depretto: Michel Aucouturier (1933–2017). In: Cahiers du monde russe 2018/1 (Vol. 59), s. 143–152.

21 Stručný životopis viz <https://prabook.com/web/george.gibian/589739>, 17. 11. 2020.

Všechny tyto a mnohé další vazby následkem normalizačních procesů částečně nebo zcela zkrachovaly. Jistě nejen pod ultimativním tlakem aktérů normalizace, tyto zmarněné šance patří k popisovanému jevu, jakkoli by interpretace jednotlivých příběhů a jejich kolapsu vyžadovala podrobnější rozbor.

Ti, kdo fakultu chtěli nebo museli opustit, normalizační redukci zaměstnanců pochopitelně vnímali a líčili jako zlovolnou likvidaci těch nejlepších specialistů, kteří nebyli ochotni přizpůsobit se mizerným a nemravným, kolaborantským poměrům. Detailnější pohled ukazuje, že „vyhození“ za normalizace mělo nejrůznější povahu a průběh. Asi nejčistší byl případ Karla Štindla, který podle posudku Václava Hraběte „z fakulty odešel na vlastní žádost v roce 1970, neboť nesouhlasil s některými opatřeními konsolidačního programu“.²²

Jiří Franěk, zabývající se počátkem 70. let edičně literární pozůstalostí Bohumila Mathesia (na základě jeho poslední vůle) a teorií překladu, působil v letech 1967–1970 jako lektor na západoněmeckých univerzitách, v roce 1970 se odvolal proti vyškrtnutí z KSČ a zjevně měl o setrvání na fakultě zájem, jak o tom svědčí posudky jeho šéfa Parolka: účastnil se leninské konference i práce Svazu československo-sovětského přátelství a byl v předvolebním období nástěnkářem. Přesto v roce 1972 na základě posudků téhož Parolka a Evy Fojtíkové „výbor Základní organizace KSČ nepokládá za vhodné jeho další působení na fakultě“ (Volná 2009, s. 179–181).²³

Ještě složitější byl případ Jiřího Honzíka, který na začátku normalizace navzdory svému agilnímu angažmá ve Svazu československo-sovětského přátelství, které bylo celkově vnímáno jako jedna z mírnějších forem loajality vůči establishmentu, odešel z fakulty, byl doporučen pro práci v nakladatelství, kde ale místo nedostal a následně od roku 1972 působil ve svobodném povolání jako autor překladů, doslovů a komentářů (Petráš 2015, s. 548). Honzík byl vyškrtnut z KSČ za pasivitu, kterou v pracovně-politickém posudku jeho nadřízený Radegast Parolek v roce 1972 komentuje faktem, že Honzík byl v roce 1968 vyšetřován za svou činnost ve stalinistickém Akčním výboru 1948²⁴ a tehdejší proděkan Vilém Fried, anglista, jenž po okupaci emigroval, mu měl z těchto politických důvodů během „pražského jara“ znemožnit kandidátskou obhajobu. Parolek v posudku deklaruje, že fakulta má po Honzíkovi plánovaném přechodu na nové místo zájem o „udržení dobrého spojení“.²⁵

22 Posudek na s. Karla Štindla (autor Václav Hrabě) pro budoucího zaměstnavatele Union MH, Hostivice, 15. 9. 1972. Rusistika 1957–2000, karton 23.

23 Fraňkův odchod z fakulty, resp. jeho přemístění na jiné pracoviště, mělo ještě dimenzi zdravotní: jak vyplývá z Parolkova dobrozdání z 23. 3. 1972 Franěk trpěl závažným onemocněním hlasivek, dosavadní léčba nevedla k úspěchu a „foniatrická klinika profesora Seemana doporučuje Dr. Fraňkovi radikální léčbu – nepřednášet a léčit hlas. To znamená, že prakticky nemůže vykonávat ze zdravotních důvodů své učitelské povolání, jako nemocný nemůže být ani propuštěn.“ Viz Vyjádření k dopisu Dr. Fraňka pro s. děkana prof. Dr. Gallu, Rusistika 1957–2000, karton 23.

24 Akční výbory byly v době převzetí moci komunistickou stranou nátlakové skupiny bez právního ukotvení. Zpětně byly zlegalizovány a jejich usnesení prohlášena za zákonná.

25 Pracovně politický posudek na Jiřího Honzíka (autor Radegast Parolek), 24. 3. 1972, Rusistika 1957–2000, karton 23.

SAMOSPRÁVA

Důležitým rysem akademické normalizace, který se plně projevil i v rusistice, bylo její provedení zevnitř, vlastními silami, které jistě pociťovaly společenský tlak a ideovou objednávku, nešlo však o proces intervence vnějších aktérů, nýbrž o víceméně dobrovolná rozhodnutí jednotlivých vědců a pedagogů, kteří si sami v rámci svého společenství vybírali své role včetně jejich následků. Následkem určitého rozhodnutí a některých postojů mohla být od určitého momentu nezastavitelná exkomunikace, jak tomu bylo v případě Miroslava Drozdy, Jiřího Honzíka, Miluše Očadlíkové-Zadrazilové, Karla Štindla a dalších (nejcitelněji byla postižená „literární“ část katedry, Václav Židlický, který byl vedoucím katedry v roce 1990, v dokumentu *Analýza vývoje katedry rusistiky za posledních 20 (40) let* napsal, že z této části pracoviště „musela odejít“ (autor nerozlišuje mezi jednotlivými způsoby odchodu) více než polovina pracovníků – 8 z 15.

Dokonce i konec normalizace byl veden v duchu této samosprávy – v roce 1990 se neujal vedení katedry někdo odborně nepoznamenaný marasmem předchozího období, nýbrž normalizační insider Židlický, odborník na ukrajinskou a běloruskou literaturu, jenž se na začátku 70. let po letmém „zakolísání“ (podpisu „rusistické rezoluce“ proti sovětské okupaci, který vzápětí veřejně odvolal)²⁶ a vyškrcnutí ze strany „začíná znovu společensky aktivizovat a angažovat“ a projevuje plnou loajalitu novým poměrům, stejně jako autor jeho posudku Radegast Parolek (historik ruské literatury a „literatur sovětského Pobaltí“, řečeno jeho vlastními slovy).²⁷

Ani v tomto případě změny vedení katedry, které se odehrávaly už v atmosféře politické euforie po listopadu 1989, rusisty nikdo k ničemu nenutil: vybírali si svobodně mezi dvěma kandidáty, na nichž se sami dohodli zástupci studentské rady a katedry: jedním z nich byl Václav Židlický a druhým Ladislav Zadrazil, za normalizace v podstatě nezkompromitovaný. Pro Židlického hlasovalo během voleb 14.–18. prosince (1989) 19 učitelů a 112 studentů, pro Zadrazilu pouze 5 učitelů a 27 studentů.²⁸

Jedním z vrcholů samosprávného řešení úkolů normalizace se přinejmenším v oboru rusistiky stal Parolkův posudek na sebe sama (Několik poznámek o sobě), sestavený v rámci celkového přehledu kádrové situace na katedře (datováno 10. 1. 1972), který pisatel pořizoval ve funkci vedoucího: „V kritických letech 1967 – 1969 jsem patřil k nemnoha lidem, kteří si uvědomovali rozklad politicko-ideologické fronty v ČSSR a stavěli se proti němu, bohužel jako většina takto smýšlejících lidí byl jsem tehdy v izolaci, a to i na své katedře,“ píše Parolek a vzápětí se dotýká i výše zmíněné rezoluce: „Na podzim r. 1968 jsem udělal chybu podepsáním rusistické rezoluce, kterou jsem pak veřejně odvolal v *Tribuně*.“ Na závěr svého sebehodnocení Radegast Parolek do budoucnosti slibuje přesně to, co se podle jeho chápání situace od loajálního normalizačního zaměstnance FF UK bude očekávat: „Perspektivy ideologické a metodologické: chci přispět k oživení marxisticko-leninské literárněvědné metodologie na fakultě i mimo ni – články, studiemi, recenzemi, překlady – hlavně v *Tvorbě*,

26 Rezoluci 34 rusistů, otištěnou v listopadu 1968 v *Literárních listech* a v roce 1970 všemi signatáři kromě Karla Štindla veřejně odvolanou (odvolání publikoval časopis *Tribuna* pod názvem *Odvolání nesprávné rezoluce*) popisuje zevrubněji Josef Petráň ve své knize *Filozofové dělají revoluci* (Petráň 2015, s. 448–449).

27 Posudek, 10. 1. 1972, Rusistika 1957–2000, karton 23.

28 Dopis děkanovi, 19. 12. 1989, Rusistika 1957–2000, karton 18.

v *Socialistické akademii* (kritiky Staigera, Kaysera [sic], Welleka aj.). [...] Domnívám se, že přes všechny těžkosti, jež byly a ještě jsou, přispěl jsem k vytvoření příznivějších podmínek pro ideologicky-politickou a výchovnou práci katedry v novém nadcházejícím období.“²⁹

Dalším podstatným rysem se zdá být dvojí vazba pronormalizačních aktérů, kteří sice byli nositeli, subjekty devastačního procesu, zároveň ale i objekty normalizačních praktik prováděných „shora“ – jejich nadřízenými. Příznačně v této souvislosti připomíná Květa Sgallová „uštvaný pohled“ odbornice na starší ruskou literaturu Evy Fojtíkové, která byla sice jako manželka vysoce postaveného představitele KSČ³⁰ logicky hybnou silou normalizační ideologické perzekuce, zároveň však i ona musela čelit celému souboru tlaků ze svého okolí. V jejím – výjimečném – případě nešlo přitom o oportunismus, nýbrž o upřímný dogmatismus – celou agendu 60. let považovala za úpadek a rozklad autentických hodnot socialistické vědy a kultury, jak správně konstatoval historik Matěj Spurný, studující její fakultní akta (Jareš 2012, s. 122).

Směsí strachu a dogmatického přesvědčení mohla být motivovaná i jedna z dramatických epizod normalizace rusistiky, v níž hrála Fojtíková hlavní roli ve dvojici s její podstatně nadanější a intelektuálně plodnější, v politické etice normalizačních procesů zdrženlivou, zdvořilou a vystrašenou Světlou Mathauserovou.³¹ Obě badatelky a vrstevnice se věnovaly staroruské literatuře (Mathauserová ovšem i ve srovnání s futurismem, zaumným jazykem/literární avantgardou 10. a 20. století jakož i s barokními rétorikami), v některých případech i jako spoluautorky. Fojtíková měla nicméně díky své roli v normalizační agendě místo jednoznačně nadřazené skromným možnostem Mathauserové. Poté, co její dcera Světa Čmejrková úspěšně dokončila v roce 1973 studium oboru angličtina – ruština a požádala o přijetí do KSČ, žádost byla „vzhledem k přežívajícím vlivům rodinného prostředí“³² a k [...] povahovým rysům“ v roce 1976 zamítnuta. Na poníženou prosbu Mathauserové o zmírnění posudku³³ reagovala Fojtíková agresí: obvinila svoji kolegyni z vydírání a neoprávněného ovlivňování kádrových materiálů (Holý – Volná 2009, s. 133). Kromě toho, že normalizátoři byli sami objekty normalizace, projevuje se v této epizodě i osobní rozměr mocenské praxe: konkurence, msta, závist (celý průběh tohoto „vyjednávání“ popisuje přehledně Matěj Spurný – viz Jaroš 2012, s. 189–191).

²⁹ Rusistika 1957–2000, karton 23.

³⁰ Jan Fojtík byl od roku 1969 tajemníkem a od roku 1970 také členem sekretariátu ÚV KSČ. V období normalizace zastával funkci hlavního stranického ideologa. 11. 12. 1989 požádala Eva Fojtíková písemně o převedení do starobního důchodu od 1. 1. 1990 (Rusistika 1957–2000, karton 18.)

³¹ Mathauserová působila na rusistice jako odborná asistentka od roku 1953, docentkou se stala 1962, její jmenování profesorkou bylo ale možné až po změně režimu v roce 1993. Viz Mathauserová 2011, 202–203. Z KSČ byla při prověrkách vyškrtána, její manžel, významný estetik, fenomenolog a rusista Zdeněk Mathauser byl z KSČ vyloučen (Volná 2009, s. 146).

³² V posudku se zdůrazňuje negativní vliv otce a „metod typických pro ruské formalisty“ (Volná 2009, s. 146).

³³ „doc. M. se pokoušela zasáhnout do stranických záležitostí též tím, že nabídla výměnou za kladný posudek na svou dceru stažení své monografie ze staroruské literatury z univerzitních akt.“ (Ibid.)

NORMALIZACE JAKO STYL

Při analýze normalizačních poměrů by se nemělo propadat dichotomickému chápání konfliktů. Jistěže spor normalizovaného myšlení a chování coby oportunistického, mnohdy ideologizovaně schematického a loajálního vůči mocenským hlediskům a požadavkům, s myšlením a chováním tak či onak antinormalizačním, totiž svobodomyšlným, založeným na intelektuální nepředpojatosti, občanských ctnostech a lidské důstojnosti, představuje osu popisovaného procesu. Zároveň ale také platí, že metody, postupy a rétorika komunistické stranickosti tohoto období formátují i příběhy a dramata, v nichž politický rozměr a násilná – byť akterý zevnitř systému prováděná – změna kurzu vědy, vzdělání a univerzitního provozu hrají spíš roli stylu, příznačného znakového systému, nikoli samotného předmětu sporu.

Jako příklad uvedme dramatický příběh, který trval po celá 70. léta a zaměstnával děkanát, rusisty i orgány KSČ na fakultě i mimo ni (hlavně v městském výboru KSČ). Jeho protagonistkou byla Raisa Dolgopolova, lektorka (odborná asistentka) na katedře cizích jazyků, sovětská občanka, původním povoláním „instruktor léčebného tělocviku“. Vystudovala FF UK, koncem 50. let vstoupila do KSČ,³⁴ roku 1965 absolvovala školení VUML (Večerní univerzity marxismu-leninismu), v 70. letech byla zástupkyní vedoucího stranické skupiny a „člen“ (v dobových dokumentech překvapí absence ženských koncovek u mnoha rolí, které by ji z morfologického hlediska snadno umožňovaly) lektorského sboru městského výboru KSČ.³⁵ Konflikty, ve kterých Dolgopolova figurovala, by se svým typem mohly odehrát v jakékoliv době a v libovolném politickém kontextu. Šlo v nich o pomluvy, které šířila, o výhrady k její odborné práci, o její výtky adresované kolegům a nadřízeným, o zneužívání služebních cest k soukromým účelům a o způsob, jakým se spory ve fakultních grémiích řešily. Ve Zprávě o disciplinárním řízení s. Raisou Dolgopolovou například čteme: „Vynucovala si písemné znění stížnosti tím, že prohlašovala, že neodejde, ať výbor zavolá třeba SNB. [...] neustále mluvila zvýšeným hlasem a diskutovala způsobem, k němuž se vzdělaný člověk v odborné debatě nikdy nesníží. [...] Vytváří na oddělení neúnosné ovzduší, vyvolává výstupy, křičí na vedoucí oddělení před ostatními, s ostatními učiteli se těžko snáší, [...] Eva Fojtíková na její adresu uvedla: „Ani po pohovoru na výboru KSČ, podníceném mou stížností, přes všechny sliby, nezanechala lži a pomluv, zejména ve styku s osobami, které považuje za vlivné.“

Vzhledem k hodnotovému a rétorickému systému 70. let ve specifickém prostředí FF UK se z běžných provozních rozepří rozpoutaných kolem zaměstnankyně, která v odborné literatuře nezanechala žádnou stopu (pracovala na slovníku právnické terminologie a na skriptech pro výuku ruštiny), stal komunikační výron, jehož účastníky byli proděkan i normalizační koryfeje jako Eva Fojtíková, J. O. Fischer a Vítězslav Ržounek, kde se argumentovalo komunistickou morálkou a stanovami KSČ a jenž

34 Jak se ukázalo během jejího vylučování z KSČ na počátku 80. let, byla tehdy do strany přijata základní organizací hotelu Imperial v Karlových Varech bez souhlasu ÚV KSČ, což bylo vzhledem k její státní příslušnosti proti stranickým předpisům.

35 Její kariéru popisuje Zpráva o disciplinárním řízení se s. Raisou Dolgopolovou. II/39/81 (1981), Archiv Univerzity Karlovy, fond Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Fakultní organizace KSČ 1969–1989, nezpracovaný fond, karton 23.

vyvrcholil počátkem roku 1981 udělením nejvyššího stranického trestu – vyloučením (poměrem 84 hlasů pro, proti 2).³⁶

Ve zprávě o disciplinárním řízení nejde o témata ideologická – ostatně všichni účastníci procesu jsou oddanými stoupenci stávajících poměrů a prověřenými členy KSČ. Přesto nás formulace uvádějí do samotného nitra myšlení a vyjadřování typického pro zkoumanou dobu a konkrétní prostředí.

Tak zástupkyni OV (obvodního výboru) KSČ Kašparovou Dolgopolova „bezduhově obvinila z porušování leninského stylu práce“, s. Schönovou dokonce „obvinila z účasti na Chartě 77“.³⁷

Ideologicky excitovaná byla i obrana Dolgopolové, která zjevně své sebevědomí zakládala i na svém sovětském občanství a na tom, že ji nikdo nemohl nařknout ze sympatií k reformnímu procesu 60. let. V dopise proděkanovi pro zahraniční styky Karlu Angelisovi (v polovině 70. let působil jako stálý zástupce děkana pro ideologickou a politickou-výchovnou práci a ostře vystupoval proti Chartě a chartistům) v roce 1980 psala:

*Vážený soudruhu proděkane,
jestliže otevřené vyhrožování fyzickou likvidací v r. 1968 [...] nedonutilo mne ke zradě svých (sic!) přesvědčení a ideálů, nedonutila mně (sic!) k tomu ani soustavná štvanič po celá následující léta [...], vytrvalá snaha dokonale znechutit práci na slovníku, odmítavé postoje k návrhům na odměnu (sic!) za splnění dílčí části vědeckovýzkumného úkolu [...], nepodaří se ani teď, vážený soudruhu proděkane, zastrašit mne nějakou komisí, která podle Tvých slov „má vyšetřit skutečný stav práce na slovníku a naplnit mých cest do SSSR“.*

Angelis odpověděl: „Já jsem nikde neviděl nějakou ‚soustavnou štvanič‘ po celá léta, ale naopak viděl jsem, že sama zuřivě nadávala na kde koho.“³⁸

OBNOVIT SPRÁVNÉ PROPORCE

Na začátku roku 1972 obdržel proděkan Václav Křístek Parolkovu zprávu o stavu katedry, v níž její vedoucí líčí konsolidovaný tým svých „podřízených“ a jeho loajali-

36 Na obranu Dolgopolové „vystoupila s. Voženílková, řekla, že Dolgopolová je opravdová komunistka, že neohroženě vystupovala v krizovém období, a že je soustavně pro svou neohroženost pronásledována na stranické půdě“. Fojtíková podobná vystoupení označila za „demagogická, ve stanovisku s. Voženílkové jsou zčásti lži a zčásti nepřesnosti“. Dolgopolová uvedla, že „v tomto monstrprocesu jde o předem naplánovanou věc. Už v r. 1968 byla dána na seznam kolaborantů a dodnes jsou na fakultě lidé, kteří se k ní podle toho chovají.“ Zápis z členské schůze ZO KSČ III na FF UK v Praze konané dne 19. 2. 1981, Archiv Univerzity Karlovy, fond Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Fakultní organizace KSČ 1969–1989, nezpracovaný fond, karton 23. Ještě v roce 1979 Dolgopolova dostala při výměně stranické legitimace pozitivní vysvědčení: „Soudružka Dolgopolová plní důsledně povinnosti členky strany, pravidelně se účastní členských schůzí. Velmi aktivně působí jako lektorka v Domě politické výchovy. [...] VUML absolvovala v r. 1965. Plní povinnosti registrované členky strany. Své děti vychovává v komunistickém duchu. Manžel s. Dolgopolové je členem KSČ.“ Tamtéž, viz Záznam o výsledku pohovoru s členem KSČ při výměně členských legitimací KSČ v roce 1979.

37 Zpráva o disciplinárním řízení se s. Raisou Dolgopolovou II/39/81, 1981, Archiv Univerzity Karlovy, fond Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Fakultní organizace KSČ 1969–1989, nezpracovaný fond, karton 37.

38 Věc: zamítnutí návrhu na cestu do SSSR v r. 1980, 28. 02. 1980, Archiv Univerzity Karlovy, fond Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Fakultní organizace KSČ 1969–1989, nezpracovaný fond, karton 121.

tu.³⁹ Z rétoriky dokumentu je patrné, že požadavky, kladoucí se na vědce a pedagogy následujícího období, souvisejí v nejlepším případě jen potažmo s jejich odbornou způsobilostí, neřku-li invenčními schopnostmi v rámci oboru a různých jeho disciplín. Šéf pracoviště také slibuje: „V dalším vývoji katedry budeme postupovat v dohodě se stranickou skupinou, s níž budeme konzultovat i všechny důležité návrhy, zejména personální, a také otázky týkající se výchovy mladších pracovníků a aspirantů.“⁴⁰

Katedra se dokonce hlásí k axiologické obsahové restrikci, kterou označuje soulovím „obnovit správné proporce“. Fakticky jde o požadavek potlačit pozornost věnovanou „moderně“ a „avantgardě“ a „dbát, aby se bádání zaměřovalo především na základní realistickou a socrealistickou tvorbu“. Pokud se „ostatní linie“ zpracovávají, mají zaujímat „jen přiměřené místo“ a být pojímány „kriticky“ a „marxisticky“.⁴¹

V této rétorice na sebe upozorňují signální výrazy, odkazující ke konsensuálnímu chápání věcně neartikulovatelných požadavků „přiměřenosti“ (čemu?), „kritičnosti“ (v opozici k nekritičnosti?) a šiboletu „marxisticky“ („upevnění marxleninské metodologie“, viz tamtéž). Další obrat kritizuje „vědeckou práci členů katedry“ a požaduje „dokonalé plnění učitelských povinností, tj. zvyšování politické a odborné úrovně přednášek a seminářů“. Ta má být prováděna „v duchu lásky k ruské a sovětské literatuře a kultuře, a to nejen pro její estetické a umělecké kvality, ale také pro její ideové hodnoty, pro její revolučnost a koncentrovanou lidskou zkušenost země budující komunismus“.⁴² Ve světle výše zmíněné restrikce vůči dílům nevzniklým v rámci realistického kánonu je ovšem implicitně jasné, že objektem lásky k ruské a sovětské literatuře a kultuře mají být jen někteří autoři a trendy, jejich množina pochopitelně zůstává vymezena jen takovými pojmy jako „revolučnost“ (ale nikoliv symbolistická, avantgardní nebo modernistická). Metodologie této lásky má být v nové budoucnosti výhradně sovětské provenience a „správně pochopená“, v tom se podle zprávy dá navázat na předchozí období: „Členové katedry se i v kritických letech 1965–1970 opírali výhradně o sovětské případně socialistické vzory [...]. Ne vždy však byly tyto vzory správně pochopeny.“⁴³

Místo odborných kompetencí se jako kladné předpoklady zdůrazňují začleněnost pracovníků do různých stranických a politicko-společenských orgánů a organizací a různé formy poslušnosti a souhlasu s tím, co požaduje prostřednictvím nadřízených v konečné instanci strana a vláda. V zápisu ze schůze katedry z 19. 1. 1972, kde bylo oznámeno, že „na katedru přijde nový vedoucí doc. Fojtíková“, to šéf pracoviště formuluje pragmaticky: „[...] prof. Parolek doporučil členům katedry, aby s novým vedením dobře a svědomitě spolupracovali“.⁴⁴

Významnou roli v tomto „rite de passage“ hraje rituální sebekritika – v případě rusistů jde o odvolání rusistické rezoluce z podzimu 1968 ve stranickém časopise *Tribuna*.⁴⁵ Sebekritika ale zdaleka nebyla dostačující. Ačkoliv rezoluci odvolali všichni⁴⁶ kromě Karla Štindla, polovina přesto ztratila během několika následujících měsíců

39 Zpráva vedoucího katedry, 9. 1. 1972, Rusistika 1957–2000, karton 23.

40 Tamtéž.

41 Tamtéž.

42 Tamtéž.

43 Tamtéž.

44 Zápis ze schůze katedry, 3. 2. 1972, Rusistika 1957–2000, karton 23.

45 *Tribuna* 15. 7. 1970, č. 28, s. 4.

46 Václav Huňáček, který byl v době odvolávání rezoluce v USA, tak učinil osobním prohlášením po svém návratu do ČSSR, viz Rusistika 1957–2000, karton 17.

své původní pracovní místo. O kompromis mezi vlastním postojem a novým režimem se pokoušel i Miroslav Drozda, jak o tom svědčí například dokument *Práce katedry východoslovanských literatur* od r. 1968 – hodnocení: „Během roku 1968 se katedra jako kolektiv nezúčastnila žádné veřejné politické akce. Pouze prof. Dr. M Drozda podepsal prohlášení jen několik slov; vysvětlení k němu již podal zvláštními dopisy ministru školství i děkanátu filozofické fakulty, jakož i při pohovoru k výměně stranické legitimace.“⁴⁷ Nicméně ani Drozda, ani mnozí další členové katedry s těmito pokusy nebyli nakonec úspěšní.

Princip, podle kterého někteří zůstali a jiní odešli či museli odejít, není jednoznačně definovatelný, ačkoliv jistě rozhodující roli hrály posudky a doporučení prověřkových komisí a ochota či neochota jednotlivců nechat se ponížovat a vydírat novou atmosférou. Normalizační vedoucí se mnohdy snažili úděl bývalých kolegů nezhoršovat, nýbrž navrhnout převedení na jiné pracoviště, které sice zpravidla neodpovídalo jejich kvalifikaci, mohlo ale přinejmenším zabránit existenční nouzi po ztrátě zaměstnání. Tak vedoucí katedry Parolek navrhuje pro svého bývalého šéfa Miroslava Drozdu různá uplatnění v „některé fakultní knihovně“ nebo v Kabinetu pro slovanskou filologii, přičemž ještě koncem roku 1971 (14. 12.) uvažuje o tom, že by se mělo „pamatovat aspoň částí jeho úvazku na plnění státního vědeckého úkolu, jímž je prof. Drozda v letech 1971–1974 se souhlasem soudruha akademika Ladislava Štolla pověřen“.⁴⁸

Parolek také nechal vypracovat ideovou a odbornou expertizu na Drozdovy práce, což byl postup na fakultě běžný „u všech pracovníků, kteří mají zákaz přednášek“.⁴⁹ V dopise proděkanovi Romportlovi zdůrazňuje, že všechny externí posudky byly naprosto pozitivní, včetně vyjádření slovenského teoretika Mikuláše Bakoše (strukturalisty, jenž ale v Bratislavě mohl nadále vykonávat svoji funkci ředitele Ústavu světové literatury a jazyků) a dokonce včetně posudku náměstka slovenského ministra kultury. Parolek navrhuje 28. 6. 1971, aby se Drozdovi umožnilo pokračování v činnosti na některém nepedagogickém pracovišti, neboť „jde o absolutně objektivní posouzení těchto prací vědci stranicky prověřenými z mimopražských rusistických pracovišť, tedy soudruhy, kteří na Drozdově případu nejsou nikterak zainteresováni“.⁵⁰

Stejně tak Parolek navrhoval zařadit „soudružku Očadlíkovou“ (Miluše Zadražilová) do Bibliografického oddělení Slovanského semináře (fakultní knihovny slovanských literatur).⁵¹ Důležitým aspektem těchto návrhů bylo, aby šlo o „nepedagogická“ pracoviště. Tyto iniciativy ale nebyly úspěšné a Miroslav Drozda, Miluše Očadlíková-Zadražilová i Karel Štindl našli zaměstnání jen za hranicemi akademického prostředí.

Celkově mohli v normalizaci dobře obstát ti, kdo přečkali přechodné období a nestavěli se prováděné devastaci do cesty. V rusistice na základě tohoto principu přečkali celé dvacetiletí i někteří vynikající odborníci mezinárodní úrovně, například specialista na ruskou syntax Přemysl Adamec, fenomenální polyhistor Václav Huňáček (oba ve všech

47 Rusistika 1957–2000, karton 23.

48 prof. Dr. M. Drozda, prodloužení pracovního poměru a řešení pracovního zařazení, 14. 12. 1971, Rusistika 1957–2000, karton 23.

49 Odborná a ideová expertíza na práce prof. M. Drozdy, vykonané v letošním roce, v době jeho zákazu přednášek, 28. 6. 1971, Rusistika 1957–2000, karton 23.

50 Tamtéž.

51 Rusistika 1957–2000, karton 23.

kádrových materiálech uváděni jako „vždy nestraník“), nebo lingvistka specializující se na otázky stylistiky Kamila Chlupáčová. Jak fungovalo odměňování pasivity (nikoliv pasivní rezistence), ukazuje stranický posudek na poslední jmenovanou z roku 1980, zdůrazňující slovy vedoucího katedry Václava Hraběte zavedenou formuli: „V krizovém období se neúčastnila protisovětských a protistranických akcí“ (Volná 2009, s. 114).

Samozřejmě, že vítanější než nevybočování a převážně tichý souhlas s nastalými poměry a personálními i (především) obsahovými změnami ve výuce byly zapálenější formy normalizační loajality. Na začátku 70. let byl jedním z příkladných představitelů takového postoje Milan Hrala, zabývající se problematikou uměleckého překladu a kritiky, v roce 1972 prověřený člen strany, zastávající jedenáct odpovědných funkcí na škole i mimo školu, jak zdůrazňuje jeho kádrový posudek.⁵²

Požadovaný profil zaměstnanců, kteří po čistkách na pracovišti zůstali (byly to zhruba 2/3 původní sestavy), vystihuje zpráva o katedře jasně a realisticky: „[...] učitelé, kteří si uvědomují svou politicko-ideologickou zodpovědnost a chtějí loajálně plnit své povinnosti v duchu marxismu-leninismu [...] disciplinovaně navštěvují politická školení.“⁵³ Ačkoliv na katedře nezůstal nikdo, s kým by po ideologické stránce vznikaly na „normalizované“ fakultě potíže, tlak na zlepšení kádrové situace nepolevoval. Profilová analýza katedry rusistiky z dubna 1974 uvádí: „Při celkovém hodnocení katedry na OV (Obvodním výboru) KSČ při komplexním hodnocení vedoucího katedry byl učiněn obecný závěr, že je třeba posílit účast komunistů ve výuce a výchově studentů“.⁵⁴

ALTERNATIVNÍ INSTITUTE A INICIATIVY

Restriktivní normalizační procesy vyvolaly k životu rozsáhlou síť soukromých aktivit, které jsou dnes již částečně faktograficky i interpretačně zpracované. Po celém Československu vznikaly nejrůznější formy bytových seminářů, čtenářských a diskusních kroužků, přednášek, a koncem normalizace i alternativní vzdělávací iniciativa univerzitního typu (Večerní škola bohemistiky, iniciovaná Miroslavem Červenkou a Květou Neradovou, za účasti rusisty Jiřího Honzíka). Odvážní jedinci ve státních institucích mohli obzvlášť koncem normalizace prosadit i neobvyklá spojení místa a tématu: tak lingvista Oldřich Leška na pokračování přednášel o strukturalismu ve vzdělávacím cyklu pražského Technického muzea.

Rusistika jako obor nevytvořila, pokud je mi známo, žádný oborově profilovaný rámec tohoto typu. Nicméně jednotlivé osobnosti se podílely na řadě aktivit tohoto typu. Tak Jaroslava Janáčková vzpomíná na účast Miroslava Drozdy na večerech „skle-rokruhu“ – soukromé diskusní platformě žáků Jana Mukařovského a Felixe Vodičky, jejichž schůzky se konaly zpravidla každý měsíc (Holý – Volná 2009, s. 249). Manželé Zdražilovi se spolu s dalšími překladateli z ruštiny účastnili soukromých překladatelských posezení v pražských hostincích, někteří redaktoři Lidového nakladatelství, vydávajícího převážně sovětskou literaturu, a časopisu *Sovětská literatura*, stejně jako některé osobnosti z okruhu nakladatelství Odeon byli obzvlášť v 80. letech čím dál nakloněnější postupné liberalizaci a propojování oficiálních, polooficiálních a neoficiálních

52 Zpráva vedoucího katedry, Rusistika 1957–2000, karton 23.

53 Zpráva vedoucího katedry, Rusistika 1957–2000, karton 23.

54 Rusistika 1957–2000, karton 17.

ních témat, osob a společenství. V poslední fázi normalizace se ustavilo Volné sdružení českých rusistů (VSČR), iniciativa vzešlá od studentů FF UK a zahrnující široké spektrum osobností a aktivit v podstatě soukromé povahy, včetně neformálních konferencí, přednášek, diskusí a vydávání původně strojopisného časopisu.⁵⁵ První „konference“ se konala v pražském hostinci U Šumavy na podzim roku 1988. Do činnosti VSČR se aktivně zapojila část pedagogů z rusistiky na FF UK, kteří zde potkali některé bývalé kolegy z přednormalizační katedry, redaktory z perestrojkových nakladatelství a časopisů, překladatele a některé své studenty či kolegy z jiných kateder (např. filmovou historičku Galinu Kopaněvu), a také hosty ze Sovětského svazu, kde postupně přestávala působit cenzura (jedním z hostů byl třeba Jurij Lotman nebo aktivisté, zakládající tehdy vlivnou společnost Memorial (ta existuje dodnes), zabývající se perzekucemi v Rusku a v SSSR. Rápidní liberalizace kulturněpolitických poměrů se částečně projevovala i na katedře, ve výuce i v postojích některých vyučujících (popis konkrétních projevů by vyžadoval preciznější analýzu a podrobnou práci s pamětníky a dokumenty). U někoho tento proces naopak vedl k obavám anebo vyostření normalizační rétoriky. Každopádně se celý tento vývoj děl bez jakékoliv vnější reže, spontánně a součinností individuálních aktérů, kteří zastávali odlišné postoje a sledovali různé cíle. Jestliže byla výše řeč o tom, že provádění normalizace na konkrétním pracovišti jedné univerzity nebylo nařízeno a koordinováno nějakým sovětským nebo československým jedincem, kolektivem či orgánem, můžeme totéž konstatovat i v souvislosti s postupnou demontáží tohoto ideologizovaného vědního a vzdělávacího kontextu, který se od konce 80. let začal transformovat zvnějšku i zevnitř, jistě v dosti přímé závislosti na dění ve společnosti a v mezinárodních souvislostech. Nicméně těmi, kdo přijímali a prováděli jednotlivá rozhodnutí, byli účastníci zevnitř pracoviště – rusisté sobě.

PRAMENY A LITERATURA

Andreas, Petr: „Celkem značně uklidněn a s chutí do nové práce.“ Ladislav Štoll v období pražského jara a rané konsolidace. *Česká literatura* 2017, č. 6, s. 846–876.

Depretto, Catherine: Michel Aucouturier (1933–2017). In: *Cahiers du monde russe* 2018/1 (Vol. 59), s. 143–152.

Holý, Jiří – Volná, Kateřina (eds.): *Tato fakulta bude rudá!* Katedra české literatury Filozofické fakulty Karlovy univerzity očima pamětníků a v dokumentech. Akropolis – Univerzita Karlova, Praha 2009.

Jareš, Jakub – Spurný, Matěj – Volná, Katka a kol.: *Náměstí Krasnoarmějců 2*. Učitelé

a studenti na Filozofické fakultě UK v období normalizace. Filozofická fakulta UK – Togga, Praha 2012.

Kostlán, Antonín (ed.): *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Výzkumné centrum pro dějiny vědy, Praha 2003.

Kovaljov, Valentin Archipovič – Rovda, Kirill Iosifovič: *Cesty a rozcestí československé rusistiky*. Lidové nakladatelství, Praha 1972.

Petráň, Josef: *Filozofové dělají revoluci: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*. Karolinum, Praha 2015.

55 Pro přesnost dodejme, že VSČR disponovalo neformální podporou fakultní organizace SSM, která v době pokračující perestrojky jeho aktivity administrativně zaštiťovala.